

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Левицкий О.И. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. – К., 1909. – 120 с.; Ролле И. Женщины при Чигиринском дворе во второй половине XVII века // Киевская старина. – 1894. - № 1. – С.107-126; № 2. – С.282-304; Ролле И. Украинские женщины // Киевская старина. – 1883. - № 6. – С.268-309; 2. Буряк Л. Повсякденне життя козацької еліти Лівобережної України XVIII ст. крізь призму матеріального світу // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип.2. – С.197-206; Маслійчук В. Девіантна поведінка жінки на Слобожанщині у 80-х – 90-х рр. XVIII ст. (за матеріалами повітових судів Харківського намісництва) // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2005. – Вип.5. – С.197-215; Горобець В. «Хочю [...] поняти б за себя московскаго народу вдову...» (Жінки в політичній біографії Івана Брюховецького) // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип.2. – С.149-164; Гуржій О. «Іван носить плахту, а Настя – булаву»? Суспільно-політичний портрет елітної жінки першої третини XVIII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2002. – Вип.1. – С.219-230; Диса К. У царині пліток: роль щоденного спілкування і репутації в українських судах про чари XVIII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип.2. – С.185-194; Диса К. Роль родини в українських судах про чари // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2005. – Вип.5. – С.185-195; Романова О. Народне розуміння християнської «праведності» та «гріховності» (на матеріалах Київської духовної консисторії XVIII ст. // Студії з давньої і нової історії України. – К., 2007. – С.456-476; Кривоший О. Жінка в правовій культурі українського народу / Українки в історії / За заг. ред. В.Борисенко. – К.: Либідь, 2005. – С.10-18; Кривоший О. Жінка в суспільному житті за козацької доби / Українки в історії / За заг. ред. В.Борисенко. – К.: Либідь, 2005. – С.33-42; 3. Собрание малороссийских прав 1807 г. // АН Украины, Ин-т государства и права и др.; / Сост.: К.А.Вислобоков и др. – К.: Наук. думка, 1992. – 368 с.; 4. Ефименко Т. Обычное право украинского народа // Украинский народ а его прошлом и настоящем. – Петроград, 1916. – Т.2. – С.648-663; 5. Левицкий О. По судах Гетьманщини. – Х.: Рух, 1930. – 256 с.; 6. Вислобоков К. Визначна пам'ятка українського права: джерела, зміст, система та соціально-політичні передумови створення // Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р. / Ред. кол. О.М.Мироненко. – К.: АТ «Книга», 1997. – С.7-48 с.; 7. Цатурова М.К. Русское семейное право XVI-XVIII вв. – М.: Юридическая литература, 1991. – 112 с.; 8. Павлов А. 50-я глава Кормчей книги, как исторический и практический источник русского брачного права. – М., 1887. – 452 с.; 9. Горобець В. «Хочю [...] поняти б за себя московскаго народу вдову...» (Жінки в політичній біографії Івана Брюховецького) // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2003. – Вип.2. – С.149-164; 10. Гуржій О. «Іван носить плахту, а Настя – булаву»? Суспільно-політичний портрет елітної жінки першої третини XVIII ст. // Соціум. Альманах соціальної історії. – 2002. – Вип.1. – С.219-230; 11. Гетманское приглашение на свадьбу // Киевская старина. – 1882. - № 12. – С.613-614; Г. А. М. Как сватались сто лет назад. Письмо Петра Степановича Милорадовича к Евдокии Михайловне Безбородко // Киевская старина. – 1898. – № 6. – С.26; А.Л. Старинные пригласительные на свадьбу письма (1729-1735 гг.) // Киевская старина. – 1899. - № 6. – С.133-135; 12. Модзалевский В. Приданное знатной малорусской пании XVIII в. и расход на ее похороны и поминки // Киевская старина. – 1904. – №12. – С.143-146; Список приданого, полученного дочерью Иваницкого сотника Павла Миницкого, при выходе в 1748 г. замуж за в. канц. Петра Стороженка // Киевская старина. – 1901. - № 6. – С.145-147; 13. Левицкий О.И. Черты семейного быта в Юго-Западной Руси в XVI-XVII вв. – К., 1909. – 120 с.; 14. Орленко Л. Шлюбна розлука в Гетьманщині в XVIII ст. // Україна. – 1914. – Книга 4. – С. 11-24; 15. Институт Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.Вернадського. – Ф.81. – Спр.10; 16. Люди Старой Малороссии // Киевская старина. – 1882. - № 8. – С.243-253; 17. Фотинский О. К характеристике семейных и общественных отношений казачества в последние годы существования Сечи Запорожской // Чтения в Историческом обществе Нестора Летописца. – 1901. – Кн. 15. – С.3-13; 18. Полное собрание законов Российской империи. – Т. 1. – М., 1830. - № 1254; 19. Вл. П-ко Указ императрицы Анны Ивановны правителю Малороссии князю Шаховскому – о браках малороссов // Киевская старина. – 1905. - №10. – С.1.

О.К. Струкевич, Ю.С. Степанчук

ВІДСТОЮВАННЯ ІДЕЇ ДЕРЖАВНОСТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ НАСТУПУ РОСІЙСЬКОГО ЦАРАТУ НА ЇЇ АВТОНОМІЮ (20-ТІ РР. XVIII СТ.)

На початку 20-х рр. XVIII ст. виповнилося 70 років з початку політичних відносин між Україною та Росією. За цей час відбулася кардинальна трансформація міждержавних домовленостей 1654 р. Обстежуючи різні аспекти українсько-російських відносин у XVII-XVIII ст., сучасні дослідники Р.Бжеський [1], А.Бульвінський [2], В.Горобець [3], О.Гуржій [4], В.Маслійчук [5], Л.Мельник [6], Ю.Мицик [7], В.Смолій [8], В.Степанков [9], О.Сокирко [10], І.Стороженко [11], Т.Чухліб [12] та ін. констатують, що для української держави союз з Москвою мав фатальні наслідки. Царський уряд не тільки не дотримувався взятих на себе зобов'язань зі збереження суверенітету козацької держави, а й послідовно руйнував інституції старшинсько-гетьманської влади та проводив активну експансійну політику на українських землях. Безпосереднім результатом московського втручання у внутрішні справи України стали

.....
поділ її території на дві частини, поразка у Визвольній війні проти Речі Посполитої, громадянські війни періоду Руїни, занепад економічного та культурного життя.

Метою даної статті є висвітлення напрямів російської експансії та з'ясування питання про те, чи були спроби козацької старшини виступити на захист державної автономії.

У 1722 році форсований наступ на автономію Гетьманщини увінчався для Росії значним політичним тріумфом. Імперський уряд настільки вже оволодів становищем в Україні, що призначив в Україні правління Малоросійської колегії. Створена за царським указом 2 квітня 1722 р., вона відразу стала елементом російської владної структури, штат якої складався виключно з російських чиновників, а діяльність ґрунтувалася на законах та нормативних актах Російської імперії [13, 31]. Колегія мала приймати від населення скарги на українські суди, контролювати фінанси, стежити, щоб старшина не обтяжувала козаків. У грамоті до українського народу Петро I заявив, що Малоросійську колегію засновано для того, щоб «народ український не був ні від кого обтяжений – ані неправими судами, ані утисками старшин» [14, 82]. Лукавість даної заяви сповна розкриває царський указ Малоросійській колегії про складання козацького реєстру з метою обмежити перехід селян у козацький стан. Отже, захист нижчого населення від соціальних кривд стало лише приводом до прямого втручання у державне життя і без того ослабленої Гетьманщини.

За п'ять років своєї присутності в Україні колегія взяла участь у десятках заходів зі нищення державних інституцій, економічної самостійності, церкви, української культури тощо.

Проти нововведень запротестував сам гетьман Скоропадський. У травні 1722 р. він з'явився до Петербурга і спробував переконати Петра I у відсутності причин для проведення в Гетьманщині перетворень, виступив проти запровадження в ній Колегії, намагався відстояти права козацької України, передбачені договором 1654 р. Проте домагання І.Скоропадського були відхилені. Не виключено, що ця невдача надломилася гетьмана, і він невдовзі після повернення до Глухова помер (липень 1722 р.) [8, 287].

Із проголошенням акту про заснування Малоросійської колегії та заборону виборів гетьмана розпочався черговий наступ на українські управлінські інституції. Петро I звинуватив всіх суддів Гетьманщини у зловживаннях, наказав усі українські закони перекласти на російську мову, заборонив вибори гетьмана і ухвалив рішення про запровадження в деяких полкових містах України (Полтаві, Ніжині, Чернігові та Переяславі) комендантської форми правління. Прерогативи комендантів визначалися сенатською інструкцією й передбачали організацію політичного нагляду; налагодження контролю за адміністративною та судовою діяльністю української адміністрації; охорону кордонів, збирання розвідувальних даних, функції контррозвідки. Комендантам підпорядковувалася козацька адміністрація ввіреного полку. Для реалізації влади нової державної структури російський уряд виділив своїм представникам певні військові контингенти [13, 32].

Особливою одіозністю та своїми антиукраїнськими випадками відзначався бригадир і президент Малоросійської колегії С. Вельямінов. Коли восени 1722 наказний гетьман Павло Полуботок звернувся до Сенату зі скаргою на зловживання Колегії, посилаючись при цьому на договір з Московією Б. Хмельницького, а наприкінці року порушив клопотання про обрання гетьмана «вільними голосами», то розлючений бригадир викликав до себе П.Полуботка, й накинувся з відвертими погрозами: «Я бригадир і президент, а ти що таке переді мною? Ніщо. Ось я вас зігну так, що й інші луснуть. Государ наказав перемінити ваші давнини і вчинити з вами по-новому!» [8, 269].

Невдовзі С. Вельямінова було призначено головним суддею України, а Малоросійській колегії надавалися функції апеляційного суду. За указами С. Вельямінова скасовувався податковий імунітет старшини та знатного військового товариства, суворо заборонялося українським старшинам і урядовцям чинити зловживання й передбачалося реформування судочинства за російським зразком [14, 167].

З початком діяльності Малоросійській колегії різко збільшилася кількість указів стосовно обмеження господарської діяльності населення Гетьманщини. До цього часу вже діяла заборона на вивіз з України до Західної Європи срібла, золота, скла, овечих шкір, вовни, збіжжя, тютюну та інших товарів [15, 171]. У 1725 р. колегія заборонила продавати український тютюн, бурштин і поташ [16, 199].

Етнічна однорідність українського купецтва, як і старшинської еліти, завжди викликала острах у правлячих колах Росії. Для того щоб зруйнувати віками існуючу соціальну структуру,

.....
за указом Петра I російським купцям дозволялося купувати на території Гетьманщини «деревни» к «заводам». У такий спосіб офіційно надавалася можливість «вкорінення» торгових людей з Московії в Україні [4, 193]. Поряд з цим дозволялося переміщати російських офіцерів на полкові уряди. Так на полковництво у Стародубській і Чернігівській полки було призначено колишніх російських комендантів І.Пашкова та М.Богданова [13, 32], а Гадяцьким полковником став серб Михайла Милорадович [16, 115]. Також за розпорядженням Сенату з жителів Прибалтики та Сибіру організовано й відправлено в Україну 2 регулярні та 3 нерегулярні полки ландміліції чисельністю 6282 осіб – Український ландміліційний корпус. Корпус виконував не тільки оборонну, а й поліцейську функцію [17, 123].

Якщо раніше заборонялося експортувати товари з України, то з початком діяльності Малоросійської колегії було заборонено імпортувати західноєвропейські товари до України. Також були скасовані окремі українські паспорти, й тепер, щоб виїхати за кордон, треба було спершу їхати до Києва до російського коменданта або губернатора, а товар везти на огляд аж до Бердянська, пограничного міста на російській території [15, 172].

Восени 1722 за наказом російського уряду в Україні почали збирати медову й тютюнову десятину з усіх категорій населення. Кошти, які раніше використовувалися на потреби української адміністрації, віднині надходять до бюджету Колегії [8, 269]. Загалом із загальної суми видатків – 260 тис. 362 крб. – на потреби краю було використано лише 972 крб., а решту відправлено до Петербурга [13, 31].

Погіршилося становище козаків. Крім військової служби, вони брали участь у всіх війнах Російської держави, охороняли південні кордони від татар. Так у 1722 році Д.Апостол очолював десятитисячне козацьке військо, яке разом з російською армією воювало у Персії [18, 96].

23 лютого 1723 своїм указом цар знищив владу гетьмана як верховного вождя козацького війська, передавши команду над військом генералові М.Голіцину, який був головнокомандуючим усіх московських військ в Україні [16, 55]. У цьому ж році з України вислано 20 тис. козаків на Каспійське море, на р. Сулак, будувати фортецю св. Христа [19, 398].

4 липня 1723 Петро I видав указ, за яким Колегія успадковувала гетьманські прерогативи: «Як усім відомо, що з часів першого гетьмана Богдана Хмельницького, навіть до Скоропадського, всі гетьмани виявилися зрадниками, і якого лиха зазнала від цього наша держава, особливо Мала Росія: тому і потрібно підшукати в гетьмани вельми вірну і відому особу, про що й ми маємо постійне старання; а поки такий відшукається, для користі вашого краю, визначено уряд, котрому велено діяти з даною інструкцією; і так до обрання гетьмана не буде зупинки в справах, у зв'язку з чим про цю справу набридати не треба» [8, 271].

Справжньою катастрофою для українського військового потенціалу стали так звані «каналні роботи» – обов'язкова участь українських козаків у зведенні системи каналів на Півночі Росії. Лише у 1722 р. 10 тис. козаків перебували на будівництві Ладозького каналу і 10 тис. – Донського. Полковник Черняк, який був на роботах на Ладозі, так описував становище козаків в своєму донесенні російському сенатові: «При Ладозі у каналній роботі многеє число козаків хворих і померших знаходиться, і що раз то більше умножаються тяжкі хвороби – найбільше вкорінилася гарячка і опух ніг, і мруть з того, одначе приставні офіцери, не вважаючи на таку нужду бідних козаків, за повелінням господина бригадіра Леонтієва без жадного бачення немилостиво б'ють при роботі палками, - хоч і так вони її не тільки вдень і вночі, а навіть і в дні недільні і празничні одправляють – без спочинку до неї приганяють. Боюся я, отже, щоб козаків тут не погубити як торік – що їх хіба третя частина в минулім році до дому вернулася, тому попереджаю сенат сім покірнішим своїм писанням і рабсько прошу: благоволіть не допустити моєї команди погинути до кінця при каналній роботі і аби не була переведена на інші місця для зачинання іншої роботи – сам Бог видить, нема ким її робити, бо всі козаки в силі своїй дуже ослаблі і ледви живі» [19, 391].

Не менш трагічними були результати перетворень у сфері духовного життя українців. Нищівних ударів було завдано Українській Церкві. Вона остаточно позбавлялася автономних прав і понижалася до рівня звичайної єпархії. Новообраний українець Варлаам Вонятович отримав лише сан архієпископа, а не митрополита (титул митрополита, з обмеженнями, було повернуто у 1742 р.) [14, 200]. Також Російський Синод, всупереч всім привілеям, даним Київській митрополії, призначив єпископом на Переяславську кафедру росіянина Йоакима Струкова [14, 199].

Особливих утисків зазнавала Київська академія. Різними засобами обмежувалася її діяльність та применшувалося її суспільне значення. Після заснування Малоросійської колегії академія перестала отримувати щорічне царське «жалування» та кошти від Військового скарбу. Академія знову почала їх отримувати лише у 1741 р. – 200 крб. Ця мізерна сума виплачувалася академії до кінця XVIII ст., тоді як загальні витрати Малоросійської колегії, наприклад, у 1767 р. становили 186 778 крб. Якщо на утримання Київської академії було виділено, як завжди, 200 крб., то на штат канцелярії Малоросійської колегії – 25 083 крб., на поштову службу Київського тракту – 3949 крб., «на стіл його величності» (графа Рум'янцева) – 4000 крб., вдові полковника, графині Дебельменовій – 300 крб., полковниці Лановій – 1000 крб. і т. д. [20, 127]. Також, за наказом Синоду, до московської слов'яно-греко-латинської академії було викликано багато київських вчителів: «В слав'яно-латинских школах мало учителей, а ко учению философии весьма никого нет, а слышно, что в Киеве обретаются ко учению философии, риторики и пиитики способные мужи иеромонахи Герман Копцевич, Героним Копецкий, иеродиакон Софроний Магалевиц, и Иустин Рудзинский... велено... отправить их к Москве, обычайно на подводах без замедления... а на прогоны деньги выдать из доходов Киевской губернии» [20, 171].

Символом імперської ненависті до української культури став указ Петра I про заборону друкувати книги українською мовою. Сенат постановив «надалі книжок ніяких, крім церковних попередніх видань, не друкувати. А ті церковні старі книги для цілковитого узгодження з такими ж великоросійськими церковними книгами виправляти перед друкуванням за тими великоросійськими виданнями, аби ніякої відміни й особливого наріччя в них не було. А інших ніяких книжок, ані попередніх, ані нових видань, не оголосивши про них у Духовній колегії і не взявши від неї дозволу, в тих монастирях не друкувати, щоб не могло в таких книжках жодного в церкві Східній протиріччя та з великоросійськими виданнями незгоди викинути» [8, 226].

У наступні роки наступ на українське книгодрукування не припиняється. Так у 1724 р. за те, що Києво-Печерська Лавра надрукувала без дозволу Москви книгу «Тріодь», її покарано штрафом в 1000 крб., покарано за те, що випустила книжку «не во всем с великороссийским сходною». Також було закрито й переведено до Москви Чернігівську друкарню. Перед цим друкарня була оштрафована на 1000 крб. за те, що не надсилала до Москви книжок на цензуру [21, 232].

Старшинську опозицію російському наступу на українську автономію очолив наказний гетьман Павло Полуботок. Дослідники з'ясували, що українські автономісти прагнули досягти мети «шляхом організації широкомасштабної чолобитної кампанії, яка, за їх задумом, повинна була б засвідчити прагнення всього українського народу жити згідно з давніми правами і звичаями» [8, 269].

У листопаді 1723 р. депутація козацької старшини на чолі з наказним гетьманом, генеральним суддею Іваном Чарнишом, генеральним писарем Семеном Савичем вирушила до царя Петра I з петицією відновити гетьманство й розширити автономію Гетьманщини. Цар наказав заарештувати П.Полуботка, всю старшину, що була з ним (15 осіб), і всіх українців, що підписали петицію. Полуботок, реєнт генеральної канцелярії Володковський та полковник Переяславський Карпека померли у Петропавловській фортеці. Інших після смерті Петра I звільнено, але інтерновано в Петербурзі. Відпущено в Україну лише тих, хто мав синів, а синів узято заложниками [14, 85]. Водночас у козацьку Україну вирушає з надзвичайними повноваженнями О. Рум'янцев для з'ясування масштабів опозиції царському режимові. Невдовзі він вчинив 20 призначень на старшинські посади, з поміж них 12 – на місце старшин, запідозрених в автономістських настроях [8, 272].

На початку 1724 р. Україною прокотилася хвиля арештів. Було схоплено Д. Апостола і генеральну старшину В. Жураківського та Я. Лизогуба, котрі очолювали гетьманський уряд, їх завезено до Петербурга й кинуті у Петропавловську фортецю [22, 46]. Згідно з царським указом всі маєтності і майно П. Полуботка були конфісковані. Спеціальною комісією у складі майора М. Раєвського та лейб-гвардії сержанта І. Львова було проведено опис маєтностей і майна Полуботка та його синів Андрія і Якова. Комісією була складена «Книга пожиткам бывшего полковника Павла Полуботка» [23, 64]. Окремим українським старшинам, у тому числі і миргородському полковнику Д. Апостолу, наказано було жити із сім'ями у Петербурзі: «...за те вышепоказанные от старшин вины и преступления наших указов и чинимые к малороссийскому подлому народу обиды и разорения... надлежали сослать в ссылку на вечное

житє в Сибирские города, а движимые и недвижимые их имена взяты на наше величество; однако ж Мы... указали жить им в Петербурге с женами и детьми без'ездно...» [18, 97].

Як доводить дослідник Н.Герасименко, однією з головних причин, що викликали зміни у політиці російського уряду щодо Лівобережної України, було загострення міжнародної обстановки. На початку 1725 р. визначилося розмежування політичних сил у Західній Європі, в результаті чого утворилися два ворожих табори. 19 квітня 1725 р. Австрія та Іспанія об'єдналися у Віденський оборонний союз, спрямований насамперед проти Англії та Франції. У відповідь ці країни, до яких приєдналася Пруссія, у Герренгаузені (поблизу Ганновера) підписали договір, оформивши так званий Ганноверський союз [18, 92]. Відчуваючи неминучість війни з Туреччиною, російський уряд прийняв рішення піти на деякі поступки козацькій старшині й населенню Лівобережної України, бо у майбутній війні ця територія через своє географічне положення мала відіграти важливу роль.

Тому 1 жовтня 1727 в Глухові, в присутності царського радника Наумова, обрано на гетьмана Миргородського полковника Данила Апостола [14, 86]. У відповідь на прохання затвердити «статті» Данило Апостол одержав т. зв. «Решительные пункты», в яких зовсім не згадується про договір України з російським урядом; вони мали форму царського «указу» гетьманському урядові. За «указом», у військовому відношенні гетьман підлягав генерал-фельдцехмайстрові князеві М. Голіцину. Обрання гетьмана могло бути проведене тільки за згодою царя. Гетьман не мав права без дозволу царя карати старшин смертю, міг лише побавити їх влади і провести конфіскацію майна. Генеральний Суд перетворено на колегіальну установу, в якій засідали троє українців та троє росіян, а головним суддею став не гетьман, а цар. Російський уряд отримував можливість контролювати українські фінанси, для чого передбачалося утворення окремого фінансового управління – «канцелярії зборів», з двома підскарб'їями, росіянином та українцем, що послаблювало фінансові прерогативи гетьмана. Полковників та генеральну старшину призначав царський уряд. Гетьман був позбавлений права вести приватну кореспонденцію з закордоном, поїхати, коли захоче, до своїх маєтків [14, 87].

Отже, незважаючи на ліквідацію Російським урядом в 1722 р. інституту гетьманства і заснування замість нього російської владної структури – Малоросійської колегії, діяльність якої спрямовувалася на інкорпорацію Гетьманщини до складу Російської імперії, державна ідея у формі відстоювання прав Козацької держави, передбачених договором 1654 р., продовжувала й далі існувати у свідомості українських патріотів.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бжеський Р. Переяславська умова в планах Б. Хмельницького та „переяславська легенда» // Розбудова держави. – 2004. - № 1-3; 2. Бульвінський А. Українсько-російська війна 1657-1659 рр. // Україна та Росія. Проблеми політичних і соціокультурних відносин. Збірник наукових праць. – Інститут історії України НАН України. – К.: 2003; 3. Горобець В.М. Зовнішня політика Гетьманату другої половини 50-х рр. XVII ст. // Український історичний журнал. – 2005. - № 4; 4. Гуржій О. Іван Скоропадський. – К.: Альтернативи, 2004; 5. Маслійчук В. Діалог «українського» та «російського» на теренах Слобідської України (друга половина XVII ст.) // Україна та Росія. Проблеми політичних і соціокультурних відносин. Збірник наукових праць. – Інститут історії України НАН України. - К.: – 2003; 6. Мельник Л. Російський фактор в зовнішній політиці Богдана Хмельницького // Історія в школі. – 2004. - № 3; 7. Мицик Ю.А. З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. // Український історичний журнал. – 2003. - № 6; 8. Смолій В.А., Степанков В.С. Українська державна ідея. – К.: Альтернативи, 1997; 9. Степанков В.С. Переяславська присяга 1654 р.: зміст і наслідки // Український історичний журнал. – 2003. - № 6; 10. Сокирко О. Гетьманщина під царським скіпетром (військове будівництво в Україні другої половини XVII – початку XVIII ст.) // Україна та Росія. Проблеми політичних і соціокультурних відносин. Збірник наукових праць. – Інститут історії України НАН України. – К.: 2003; 11. Стороженко І.С. Збройні сили України від останньої третини XVII ст. до кінця XVIII ст. // Український історичний журнал. – 1998. - № 1; 12. Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної української держави: причини, укладення, наслідки // Український історичний журнал. – 2003. - № 4; 13. Горобець В.М., Струкевич О.К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII – XVIII ст.: тенденції, характер, етапи // Український історичний журнал. – 1997. - № 1; 14. Полонська-Василенко Н. Історія України. – К: Либідь, Т. 2; 15. Дорошенко Д. Нарис історії України. – К: Глобус, 1992; 16. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба. – К.: Україна, 2004; 17. Васильєв М.Г. З історії будівництва Української оборонної лінії // Український історичний журнал. – 1997. - № 6; 18. Герасименко Н.О. Данило Апостол – гетьман Лівобережної України (1727 – 1734 рр.) // Український історичний журнал. – 1992. - № 3; 19. Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., Репринтне відтворення видання 1913 року, 1990; 20. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. – К.: Вища школа, 1981; 21. Огієнко І.І.

Українська церква. – К.: Україна, 1993; 22. Шевчук В. Данило Апостол і його реанімаційні зусилля щодо збереження козацької держави // Розбудова держави. – 1994. - № 1; 23. Мельник Л.Г. Маєтності та скарби Полуботків // Український історичний журнал. – 2000. - № 5.

Л.Ю. Посохова

ДОЛЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНТЕЛЕКТУАЛА: АНДРІЙ ПРОКОПОВИЧ (1757-1826)

Серед досліджень з історії української культури та освіти вочевидь бракує генеалогічних, біографічних, просопографічних студій, де центром уваги ставали б українські інтелектуали XVIII – першої половини XIX ст., особливо ж представники провінційного суспільства, які своєю діяльністю формували місцеві «культурні гнізда». Втім, очевидно, що реконструкція провінційного культурного середовища України XVIII – початку XIX століть неможлива без вивчення біографій представників місцевої інтелектуальної еліти, а значить, історії таких інтелектуальних центрів як православні колегіуми України (Чернігівський, Харківський, Переяславський).

Погляд на колегіуми як на інтелектуальні співтовариства спонукає на створення колективного портрету «інтелектуала»-колегіумця шляхом застосування арсеналу просопографічних методів. Переконані, що складання бази біографічних даних викладачів навчальних закладів України XVIII століття, зокрема колегіумів, надасть можливість з тисяч біографічних фактів вибудувати узагальнюючий образ такого інтелектуала. І все ж першим етапом такого масштабного наукового проекту має стати низка біографічних та генеалогічних досліджень, у центрі уваги яких будуть життєві долі та стратегії окремих «пересічних» діячів культури та освіти України. Зазначимо також, що через біографічні дослідження відкриваються широкі можливості для застосування методів культурної історії. Стосовно колегіумів йдеться про дослідження складових елементів західноєвропейської освітньої традиції, які зберігалися та розвивалися викладачами колегіумів. Вельми цікавим у цьому плані уявляється вивчення креативної адаптації цих традицій до нових соціальних умов імперського життя.

Розмірковуючи над життєвими стратегіями й типами людей XVIII– першої половини XIX ст., варто звернути увагу на зауваження Я.М. Стратій про те, що у XVIII столітті існував тип «українських інтелектуалів – вихідців із шляхетської верстви і духівництва», «значно змодифікований ранньопросвітницькою ідеологією і соціально-політичними обставинами тип сильної, гордої, дещо свавільної української людини барокової доби... Згодом він відродився у так званій шевченківській людині, яка сформувалася у XIX ст.»[1, с. 102, 104]. Варто зазначити, що, як правило, такі спостереження дослідники роблять на основі вивчення біографій відомих діячів культури та освіти. Отже, на сьогодні одним з актуальних наукових завдань є аналіз під аналогічним кутом зору біографій «пересічних» інтелектуалів.

Дослідження з історії колегіумів та історії церкви, які були здійснені останніми роками, надають певну інформацію про окремих діячів освіти та культури [2-4]. Втім, оскільки названі праці мали інші наукові завдання, біографічна інформація, як правило, фрагментарна. Водночас в архівних фондах духовних консисторій та колегіумів відклалося чимало справочинної документації, у якій зафіксовано біографічні відомості про викладачів колегіумів. Більш складно виявити джерела особового походження, які розпорошені по багатьох архівних та бібліотечних зібраннях України та Росії. Однак наявні джерела все ж надають можливість ставити завдання здійснення спеціальних біографічних розвідок.

У даному випадку для такого роду дослідження було обрано життєвий шлях Андрія Прокоповича. Наш герой – достатньо відома людина в Харкові на межі XVIII-XIX століть, педагог, філолог, філософ, богослов. Більше сорока років він ніс службу на освітянській ниві, почав викладати у Харківському колегіумі у 23-річному віці, згодом став ректором колегіуму, обіймав цю посаду більше двадцяти років. Однак під кінець життя Андрій Прокопович був усунутий від усіх справ та посад, позбавлений нагород, звинувачений у гордині, непокорі, у тому, що «вільнодумно й для інших спокусливо трактував правила Кормчої книги, ставлячи вище них звичаї України».

Андрій Семенович Прокопович народився у 1757 році, за походженням «малоросійської природи», із старшинського роду Полтавського полку. Встановлюючи рівень його освіти, ми одразу зустрічаємося з розбіжностями, які існують в літературі. Так в енциклопедичному виданні «Києво-Могилянська академія в іменах, XVII-XVIII ст.» зазначається, що Андрій Прокопович навчався спочатку в Києво-Могилянській академії, згодом, у 1770-1780 рр., – у